

ấy của Bửu Tiển. Tuy nhiên, mình vẫn thấy buổi dần thân hơi phiêu lưu ấy là rất đẹp”. Bửu Tiển bị bầm giập rồi vẫn viết được vở kịch “Giáo sư Hoàng” đấy thôi! Hạo cười chua chát !

Tôi thấy ông Sáu Dân có vẻ buồn. Ngồi trầm ngâm một lúc, ông vỗ vỗ vào tay tôi đang đặt trên bàn nước “**chúng ta quá chủ quan và kiêu ngạo, còn rất nhiều vấn đề chúng ta chưa hiểu nổi, có lẽ vì thế mà phải trả giá quá đắt**”. Tôi những muốn nói với ông “**tôi kính trọng và thương mến anh Cao Xuân Hạo vì chính tôi cũng lao đao bầm giập nên quá hiểu câu chuyện của các anh ấy**”, nhưng rồi may mà kìm lại được. Những đau buồn được chôn chặt vào lòng nên là một ứng xử của người tự trọng, cho dù những giọt nước nuốt vào trong bao giờ cũng đắng hơn.

Đúng buổi trưa hôm ấy, đang lim dim nhắm mắt tôi bỗng nghe điện thoại réo, tiếng Trang -người cận vệ cao lớn rất dễ thương của ông Sáu mà tôi rất thích – “**Chú ơi, cháu đang ở đầu ngõ nhà giáo sư Cao Xuân Hạo như chú chỉ nhưng hỏi chẳng ai biết nhà của giáo sư cả. Chú hướng dẫn thật cụ thể giúp cháu nhé**”. Thì ra, sau bữa ăn trưa, chỉ nằm nghỉ mười phút, ông Sáu đã gọi Trang chuẩn bị đưa ông đi thăm Cao Xuân Hạo. Buổi đến thăm ra sao xin không nói dài. Cao Xuân Hạo là người kiệm lời, khi tôi hỏi, anh chỉ cười “**thú vị và cảm động**”.

Hôm đám tang Cao Xuân Hạo, Ông cũng đến rất sớm, vẫn lại câu nói nhỏ nhe: “**Anh viết vào sổ tang để tôi ký**”. Lần này tôi không hỏi lại nữa, cùng ông đi đến bàn tang lễ thấp hương, tôi quay sang nơi đặt sổ tang. Đã chuẩn bị trước trong đầu, tôi tự tin viết vào sổ tang người bạn thân quý, một tài năng thiên bẩm đã vĩnh viễn nằm xuống. Không cầm được nước mắt, tôi đặt bút đứng dậy nhìn ông Sáu Dân bước tới. Cách ứng xử của ông Sáu Dân trong việc ghi sổ tang để lại trong tôi một ấn tượng đậm nét. Ông không cần phải yêu cầu viết sẵn rồi tự tay chép vào sổ tang. Người có bản lĩnh không cần “đóng kịch”. Ông thẳng thắn nói ra những điều Ông nghĩ thật, hiểu thật, biết người biết mình. Người được Ông tin tưởng trao trách nhiệm vì thế mà thận trọng hơn, tự tin hơn với lòng tự trọng được thúc đẩy, tôi hiểu như vậy.

Tôi có cảm tưởng như ông Sáu Dân đang hỏi hã.

Hỏi hã, vì Ông hiểu quỹ thời gian của Ông không còn nhiều trong khi “**còn quá nhiều điều phải nghĩ, nhiều việc phải làm**” như Ông nói sau khi nghe câu chuyện về luật sư Nguyễn Mạnh Tường. Tôi có cảm tưởng Sáu Dân đang day dứt với “**biết bao con người, bao thân phận, bao cảnh ngộ**” cần phải tháo gỡ, phải tạo điều kiện để họ bút khỏi những ràng buộc vô lối của những giáo điều cũ kỹ và sai lầm đang kìm hãm cuộc sống của cả xã hội, trong đó có họ.

Thì chính Ông cũng đang bị trói buộc, bị cản trở bởi cái thể chế quá lạc hậu gắn liền với sự tha hóa quá mức của đám cầm quyền hư hỏng không biết chỗ dừng, vô phương cứu chữa. Cho dù, “**ở cuối đời, khi chỉ còn cây bút và hai bàn tay không, ông đã làm nhiệm vụ của một người trí thức không đánh mất khả năng tự phê phán, để biết tự mình khai phóng, tự mình phát triển, tự mình đổi mới, tự mình mở cửa cho tiến bộ**” mà Cao Huy Thuần đã viết.

Nhưng, thời gian không ủng hộ Ông. Sự hỏi hã của Ông không kịp để tháo gỡ cái nút thắt của cái thể chế toàn trị mà ông đã cố gắng vùng vẫy để thoát ra nhưng cái quy luật nghiệt ngã và tàn nhẫn của cuộc sống đã buộc ông phải ra đi. Tôi đau đớn tự ngẫm, dù sao thì những “hỏi hã” của Ông Sáu Dân vào những ngày cuối đời đã để lại một dư âm tuyệt đẹp, một ngọn lửa vẫn gọi cho những ai hiểu rõ ý nghĩa cuộc sống như Ông đã hiểu.

Ngày 29.6.2021

Chú thích

1. G.W.F.HEGEL, “HIỆN TƯỢNG HỌC TINH THẦN”. Bùi Văn Nam Sơn dịch và chú giải, NXB Văn học, tr. 415
2. CÁC MÁC. “BẢN THẢO KINH TẾ-TRIẾT HỌC NĂM 1844”. Thuần Đức dịch. NXB Sự Thật. Hà Nội, tr.145.